

17. *Black Square over the Black Sea* : materials for the history of avant-garde art of the twentieth century Odessa // [compiled. : E. M. Holubovsky, F. D. Kohrit, T. V. Schurova]. – Odessa : Optimum, 2007. – 264 p.

18. *Stefman I.* Give them the way / I. Stefman // Volna. – 1910. – № 1.

19. *Fidias.* Vistavka. / Fidias // Yug. – 1910. – 29 april.

Гуляева Ольга Владимировна, аспірантка кафедри культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного університету

Возникновение и развитие искусства авангарда в художественной жизни Юга Украины в начале XX века

Рассматриваются пути становления авангардного искусства Юга Украины начала XX века. Освящаются характерные особенности авангардных произведений «южных» мастеров.

Ключевые слова: искусство, авангардизм, футуризм, художник, традиция.

Gulyaeva Olga, aspirantka kafedry kul'turologiyi ta my'stecztoznavstva Odes'kogo nacional'nogo politexnichnogo univ'ersytetu

The emergence and development of avantgarde art in the artistic life of the South of Ukraine in the early twentieth century

The article discusses ways of becoming avant-garde art in the South of Ukraine in the early twentieth century. It is reported that since 1900 in the South began to form lines of «new» art, particularly poetic and pictorial works of «Gilea». Artists innovators attempted pass in one picture images of visual and logical thinking. During the years 1910-1918 «hileytsi» formed a line of Ukrainian painting art, known worldwide as the art of futurism. The author argues that this experiment was only in a narrow circle of artists, but a global shift in public taste and aesthetic criticism, awakening interest in the «new» was caused by «Salon» sculptor V. Izdebskii that took place in the years 1909-1911. They contributed to the development of new activities in all fields of creative activity. On the artistic horizon appeared such «Odessa artists, innovators» as V. Babadzhan, V. Kryhatsky, I. Malik, A. Nyurenberh. In Odessa, Kherson and Mykolaiv held meetings with representatives of futurism. In the South, conducted concerts of the «new music» A. Skryabina, I. Stravinskoho, N. Cherepnina, Rachmaninoff and lectures on contemporary theater and new trends in painting. The author notes that changes in the political situation, decided the fate of the «first wave avant-garde», which was tragic. Thus, beyond public life find themselves targets areas of art, the most interesting personality. Such a fate is not spared and «Southern artists». But the avant-garde in the South of Ukraine immediately «passed the position». Under the direction of M. Boychuk group of local artists, including N. Pavlyuk, A. Ivanov, M. Schechtman, in search of new art, creating monumental murals at the resort on Khadzhibey Estuary. In Odessa – the Faculty of Architecture, taught in art school custodians of traditions avant – T. Frayerman, M. Zuk, M. Shelyuto, making tradition in the South of Ukraine continued to grow.

Key words: art, avant-garde, futurism, artist, tradition.

Надійшла до редакції 5.11.2015 р.

УДК 738.016.4:930.85(477.5)

Щербань Анатолій, докторант кафедри культурології Харківської державної академії культури, кандидат історичних наук

ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ВПЛИВУ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ОРНАМЕНТАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КЕРАМІКИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Охарактеризовано вплив політичних факторів на трансформації традиційної орнаментики кераміки Дніпровського Лівобережжя (до початку останнього десятиліття XIX ст.).

Ключові слова: орнамент, глиняні вироби, політичні фактори, Лівобережна Україна.

Орнаментация традиційної кераміки Лівобережної України – багатогранне явище, що розвивалося під впливом різних чинників [7–9]. Зокрема, опосередковану роль відігравали зміни в політичному статусі досліджуваної території, місце її в політиці сусідніх держав. Але досі в наукових публікаціях вони стосовно трансформацій декору глиняних виробів не аналізувалися. Тому тема цієї статті – актуальна.

Мета статті – окреслити трансформації традиційної орнаментики кераміки, що відбувалися в Дніпровському Лівобережжі після його підпорядкування різним державним утворенням. Верхня хронологічна межа дослідження – початок останнього десятиліття XIX ст. – зумовлена здійсненням штучних трансформацій, що спричинили суттєві новачі в орнаментіці глиняних виробів кількох осередків досліджуваної території під впливом діяльності земств і прогресивної інтелігенції.

Як свідчать археологічні матеріали, територія сучасної Лівобережної України вже з доби неоліту розташовувалася на пограниччі західного і східного світів. У писемних пам'ятках її статус уперше відображений в античну добу. Відповідно до тогочасної доктрини, цивілізаційним кордоном між Європою й Азією були Дон і Азовське море. Тоді й пізніше досліджувані землі були зоною культурних контактів, відзначалися «розмитістю» і «прозорістю» кордонів, змінною геополітичною конфігурацією, культурною гетерогенністю, амбівалентністю й поліцентризмом, численністю колективних ідентичностей (локальних і над регіональних), які перебували в стані постійної флуктуації. Не було чітко окреслених стабільних ліній. Замість них існували окремі соціокультурні анклавні в широкому соціокультурному просторі [3; 10, 17, 19, 73].

Розвиток культури на Дніпровському Лівобережжі відбувався дещо по-іншому, ніж на іншій території України. Дніпро, хоча й ніколи не був нездоланною перешкодою, але становив природну межу, що зумовлювала специфічність політичних і культурних процесів на розділених ним територіях. Це позначалося, зокрема, на орнаментативній місцевій кераміці. Розвиваючись у межах спільних для всієї Наддніпряни тенденцій, вона завжди мала особливості у використовуваних елементах і композиціях, відрізняючись від побутуючих у населення східніших земель, що нині належать Російській Федерації, за винятком правобережжя Дону, де в певні історичні періоди функціонували подібні до існуючих на території сучасної Лівобережної України археологічні культури, а в модерний час мешкала значна кількість етнічних українців. Це дало підстави певним політичним діячам і дослідникам ХІХ – початку ХХ ст. для долучення Правобережного Подоння до складу українських земель. Сучасний археолог В. Отрощенко виокремив Дніпро-Донецький осередок культурогенезу [5].

Політично впродовж історичних часів досліджувана земля здебільшого була складовою багатонаціональних утворень. Зокрема, впродовж останнього тисячоліття вона послідовно входила до складу Київської Русі, Великого Князівства Литовського і Речі Посполитої. А з 1654 р. була приєднана до Московської держави в межах Гетьманату. У писемних пам'ятках зафіксована інформація лише про кілька короточасних періодів, коли мешканці частини Лівобережної України мали певну політичну самостійність.

Перший з них – початок феодалізації Східної Європи (остання чверть I – початок II тисячоліття). У цей час у лісостепу Дніпровського Лівобережжя існувало зафіксоване в літописах племінне об'єднання сіверян. Його культура загалом і орнаментативна кераміка зокрема відрізнялися від притаманної іншим східнослов'янським племенам [7; 126–130]. Упродовж кінця X–XI ст. ця територія втратила самостійність унаслідок розширення впливу Руської держави. Відповідно, на цій території поширилися загальноруські традиції орнаментування кераміки. О. Моця підсумував існуючі нині відомості про цей процес. Він стверджує, що, укріплюючи південні кордони «Руської землі», київський князь Володимир Святославович «нача ставити городы на Десне и по Оустрыи, и по Трубежеви и по Суле, и по Стугне». Рання (датується кінцем X – межею X–XI ст.) група пам'яток руського типу (городище Воїнь та кілька відкритих поселень) на Сулі розташовувалася в її нижній частині. У другій половині XI ст. там виникло ще три фортеці. Наприкінці XI ст. – ще 10 фортець. У першій половині – середині XII ст. – 21 укріплення. У другій половині – наприкінці XII ст. – ще 4. На середній і верхній Сулі на початку XI ст. зберігався масив корінного сіверянського населення, захищеного від кочівницьких нападів лісовими хащами й віддаленого від основних доріг, якими пересувалися кочівники. Із виокремленням Переяславської землі в самостійне прикордонне князівство та виникненням половецької загрози процеси «одержавлення» Середньої Сули, імовірно, прискорилися. У середині – другій половині XII ст., коли освоєння і заселення територіального ядра Переяславської землі та її посульського кордону завершилося, – князівська адміністрація, на думку О. Моці, мала намір закріпити східні сфери впливу. У той час, за археологічними даними, споруджено кілька городищ і літописне місто Лтава на берегах Псла і Ворскли. Створення поселень руського типу супроводжувалося поширенням нової культури (зокрема гончарської) і, відповідно, нівеляцією культури сіверян, про що свідчать численні сліди руйнувань на городищах роменської культури, наприклад, комплекс археологічних пам'яток біля с. Журавне Сумської обл. (правий берег р. Ворскла). Там, вочевидь, розміщувався центр невеликого племені. Дружинники київських князів знищили його в другій половині X ст. – свідченням є сліди від грандіозної пожежі на сіверянському городищі, після якої життя на ньому не відновлювалося [4; 95–99, 103–104, 134].

Згідно з дослідженнями О. Сухобокова, князь Володимир на сіверянські землі спочатку надіслав загопи воїнів. Після захоплення ними сіверянських городищ частину їх зруйновано, а натомість споруджено нові. Разом із князівськими дружинниками на Сіверщині з'явилися переселенці з інших територій Русі – представники родової й племінної аристократії з

обслуговуючою челяддю, в складі якої були гончарі. Це позначилося і на розвитку гончарства, де тривалий час (майже 100 років) співіснували місцева й принесена гончарні традиції. Факт співіснування в одних поселеннях представників різних слов'янських і не слов'янських етносів археологічно підтверджують й інші категорії знахідок. Наприклад, із могильників біля давньоруського міста-гавані Воїнь і міста Желни походять височні кільця кривичів, радимичів, в'ятичів, сіверян, предмети фіно-угорського («чюдь») особистого вбрання та речі балтського («меря») походження [6; 196, 209, 280, 281].

Відомо, що з прийняттям 988 р. християнства Київська Русь «увійшла в релігійно-культурний простір Візантії, запозичивши з нього разом із православною доктриною основні «матриці» політичної й інтелектуальної культури» [3; 14]. Саме візантійські православні культурні традиції через представників світської влади та духовенство почали активно насаджувати населенню Лівобережної України після його долучення до складу Києво-Руської держави. Але повністю уникнути язичницьких вірувань не вдалося. Донині для українського православ'я (зокрема в мешканців Лівобережної України) характерні язичницькі пережитки. Щоправда, сіверянська орнаменталія кераміки після поширення християнства припинила існування і замінена загальнопоширеними на всій території Русі плавними та прямими концентричними лініями, що наносяться під час обертання гончарного круга. Їх застосування, очевидно, не викликало заперечень у православного духовенства, оскільки вони не мали виразно язичницького магічного чи апотропеїчного сенсу. До речі, передумова захоплення київським князем сіверянських земель – це знищення різноетнічного Хазарського каганату (представником якого на Дніпровському Лівобережжі була салтівська (салтово-маяцька) культура (VIII-X ст.) [2; 111–136] з власною, технічно розвиненішою, ніж тогочасна слов'янська, гончарною культурою. Цікаво, що саме після ліквідації каганату в давньоруських гончарів поширилися технічні вдосконалення, які через невеликий проміжок часу були привнесені на Дніпровське Лівобережжя русичами.

Другий нетривалий період (1663-1687 рр.) – доба Руїни, коли досліджувані землі, очолювані власним гетьманом, опинилися під протекторатом Московської держави. Водночас інша частина України перебувала під впливом Речі Посполитої й Османської імперії, але в культурному сенсі населення обох частин Подніпров'я було монолітним. Це позначилося, зокрема, на поширенні на сході західних традицій багатого орнаментування кераміки, якої в російських землях Московського царства не було. Теоретично, винятком мали стати землі Слобідської України, де мешкало немало етнічних росіян і, відповідно, міг використовуватися посуд, виготовлений і орнаментований у російських традиціях. Але етнографічні матеріали цього факту не підтверджують. За археологічними даними вдалося виокремити російський компонент у посуді лише для нетривалого (кінець XVI – початок XVII ст.) періоду існування російської фортеці Царборисів [1]. Слід зазначити, що землі Слобожанщини з початку заселення після монголо-татарської навали не входили до географічних і символічних кордонів Малоросії. Козацькі історики вважали їх Росією-«Москвою», а межею – російсько-польський кордон, що існував до початку війни 1648-1654 рр. [3; 21]. До речі, саме зі здобуттям територіально-політичної основи – козацької державності – в історичних наративах набула обґрунтування «малоросійська» ранньомодерна ідентичність, завершення формування якої відбулося лише в першій половині XIX ст. [3; 20]. Цікаво, що впродовж XVIII – першої половини XIX ст. за Лівобережною Україною закріпилася й офіційно оформилася в працях істориків та офіційних документах назва «Малоросія» [3; 30–31]. На завершення цього процесу було створено Малоросійське генерал-губернаторство, що територіально збігалось з Лівобережною Україною.

У часи формування козацької державності на Дніпровському Лівобережжі розпочався черговий етап орнаментування глиняних виробів, коли на них (здебільшого миски, тарілки та кахлі) почали наносити складні рослинні орнаменти. Цей етап пов'язаний з поширенням у регіоні, відповідно до загальноєвропейських тенденцій, барокової культури, а також переселенням унаслідок сприяння лівобережної влади та намагань уникнути складної ситуації на Правобережжі Дніпра тамтешніх мешканців, зокрема майстрів-гончарів, котрі принесли із Заходу модні новації.

Отже, серед політичних чинників на трансформації орнаменталії традиційної кераміки Лівобережної України до початку останнього десятиліття XIX ст. опосередковано впливали зміни в політичному статусі регіону. Унаслідок політичних перетворень – підпорядкування певній державі з розвинутою гончарною технологією – на досліджуваній території набували поширення інші культурні традиції, зокрема орнаменталія глиняних виробів. Відповідно, можна підсумувати, що розвиток орнаменталії кераміки Лівобережної України, як і кожної іншої подібної території, що перебувала або починала існування під політичним тиском інших держав, залежав від культурних впливів цих країн. Але підпорядкування Московській державі не зумовило зміни в оздобленні

кераміки, оскільки російське гончарство (орнаментация глиняних виробів) було менше розвинутим, ніж українське. Побутова, світська українська культура XVII ст. орієтувалася на західний світ, з яким населення Лівобережжя пов'язували давні культурні зв'язки. Ця орієнтація збереглася в гончарстві до кінця досліджуваного періоду. Саме гончарська орнаментика стала одним із факторів, що відрізняли українську народну культуру від російської впродовж століть спільного існування в одній державі аж до часів штучного творення в 1930-х рр. єдиного «радянського» народу. Саме в той період для перенесення українських орнаментів на російський ґрунт із найвідомішого центру виготовлення орнаментованої кераміки – Опішні (Полтавщина) – до провідних гончарських осередків Радянського Союзу (зокрема РСФСР) було відряджено випускників опішнянських гончарних навчальних закладів [10; 130–132].

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю детальнішої характеристики трансформацій орнаментативної глиняної кераміки України під впливом політичних факторів.

Список використаної літератури

1. *Голубєва І.* Міждисциплінарне дослідження посуду московського типу Царборисівської фортеці / І. Голубєва // Українська керамологія. – Опішне : Укр. народознав., 2011. – С. 59–66.
2. *Комар А. В.* Предсальтовский и раннесальтовский горизонты Восточной Европы : (вопросы хронологии) / А. В. Комар // Vita Antiqua. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т». – 1999. – № 2. – С. 111–136.
3. *Кравченко В. В.* Блуждающая Украина / В. В. Кравченко // Представления о Пограничье и практики их использования / В. В. Кравченко, А. А. Мусиездов, О. А. Филиппова. – Вильнюс : ЕГУ, 2012. – Ч. 1. – С. 20–35.
4. *Моця О.* Українці: народ і його земля : (етапи становлення) / О. Моця. – К. : Стародав. світ, 2011. – 640 с.
5. *Отрощенко В. В.* Дніпро-Донецький осередок культуригенези : (постановка проблеми) / В. В. Отрощенко // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. – К. : Шлях, 2005. – С. 36–38.
6. *Сухобоков О. В.* «Земля незнаема»: население бассейна Среднего Псла в X–XIII в. : (по материалам роменско-древнерусского комплекса в с. Каменное) / О. В. Сухобоков. – К. : Вид-во ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2012. – 376 с.
7. *Щербань А.* Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя / А. Щербань. – Полтава : АСМІ, 2011. – 248 с.
8. *Щербань А.* Історія орнаментативної кераміки Лівобережної України VII тисячоліття до н.е. – XVI століття / А. Щербань // Вісник Львів. національної акад. мистецтв. – 2010. – Вип. 21. – С. 205–216.
9. *Щербань А. Л.* Причини трансформацій орнаментативної народної кераміки Лівобережної України / А. Л. Щербань // Культура України. – Х. : ХДАК, 2014. – Вип. 47. – С. 75–81.
10. *Щербань О.* Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) / О. Щербань // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2–3. – С. 124–133.

References

1. *Holubieva I.* Mizhdystsyplinarne doslidzhennia posudu moskovskoho typu Tsareborysivskoi fortetsi / I. Holubieva // Ukrainiska keramologhiia. – Opishne : Ukr. Narodoznavstvo, 2011. – S. 59–66.
2. *Komar A. V.* Predsaltovskiy I rannesaltovskiy gorizonty Vostochnoy Evropy : (voprosy khronologii) / A. V. Komar // Vita Antiqua. – Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet». – 1999. – № 2. – S. 111–136.
3. *Kravchenko V. V.* Bluzhdayushchaya Ukraina. / V. V. Kravchenko // Predstavleniya o Pogranichye I praktiki ikh ispolzovaniya / V. V. Kravchenko I dr. – Vilnius : EGU, 2012. – Ch. 1 – S.20–35
4. *Motsia O.* Ukrainci: narod I yohozemlia : (etapy stanovlennia) / O. Motsia. – Kyiv : Starodavnii Svit, 2011. – 640 s.
5. *Otroshchenko V. V.* Dnipro-Donetskiy oseredok kulturohenezy : (postanovka problemy) / V. V. Otroshchenko // Problemy doslidzhennia pamiatok arheolohii Skhidnoi Ukrainy. – Kyiv : Shliakh, 2005. – S. 36–38.
6. *Sukhobokov O. V.* «Zemlia neznaema»: naselenie baseina Sredneho Psla v X-XIII v. : (po materialam romensko-drevnerusskoho kompleksa v s. Kamennoe) / O. V. Sukhobokov. – Kyiv : Vyd-vo TOV «Ahrar Media Hrup», 2012. – 376 s.
7. *Shcherban A.* Dekor hlynianich vyrobiv Livoberezhnoi Ukrainy vid neolitu do serednovichchia / A. Shcherban. – Poltava : ASMI, 2011. – 248 s.
8. *Shcherban A.* Istoriia ornamentatsii keramiky Livoberezhnoi Ukrainy VII tysiacholittia do n.e. – XVI stolittia / A. Shcherban // Visn. Lviv. nats. akad. mystetstv. – 2010. – Vyp. 21. – S. 205–216.
9. *Shcherban A. L.* Prychyny transformatsii ornamentatsii narodnoyi keramiky Livoberezhnoi Ukrainy / A. L. Shcherban // Kultura Ukrainy. – Kharkiv : KhDAK, 2014. – Vyp. 47. – S. 75–81.
10. *Shcherban O.* Opishnenska shkola maistriv khudozhnoi keramiky (1936–1941) / Olena Shcherban // Ukrainskiy keramologichnyi zhurnal. – 2004. – № 2–3. – S. 124–133.

Щербань Анатолій, докторант кафедри культурології Харківської державної академії культури, кандидат історических наук

Політичний аспект впливу на трансформацію орнаментативної кераміки Лівобережної України

Охарактеризовано влияние политических факторов на трансформации традиционной орнаментики керамики Днепроовского Левобережья (до начала последнего десятилетия XIX в.).

Ключевые слова: орнамент, глиняные изделия, политические факторы, Левобережная Украина.

Shcherban Anatoliy, doktorant kafedry` kul`turologiyi Xarkivs`koyi derzhavnoyi akademiyi kul`tury`, kandy`dat istoriy`chny`x nauk

The political aspect of influence on the transformation of traditional pottery ornamentation in Left-Bank Ukraine

The ornamentation of the traditional ceramics of the Left bank Ukraine is a polyhedral scene, which been progressing under influence of row of conditions. In particular, immediate played role changes in politic status of researched territory, her place in politic of neighboring countries. Before that nobody haven't analyzed in scientific columns, concerning transformations of decor of the ceramic products.

This article is dedicated to the delineation of transformations in traditional ornaments on the ceramics, which happened before beginning of last decade XIX century in Dniepr Left bank after subjection of it to the two government structures (Kievan Rus', Ruthenia and Muscovy country). Describing, from the two popular written sources, that developed tendency of ornaments of the ceramic products, while it (the local population) was partly independent. The time of existence of tribal community of Severyans people, (last quarter of I beginning II of millennium) and period of Ruins (1663-1687).

As we make a conclusion, that in this period we watched progress in ornamentation of ceramics, and appearing innovations in ornamentation of ceramic products with the traditions of other cultures, which came as a fact of political reforms and vectors of political priorities.

Over the consequence of subjection to the country with more progressive ceramic technology (as it happened with Kievan Rus'), ornaments of local ceramic products changed to the dominant in the country at that time. After subjection to the Muscovy principality, pottery, which was not developed as Ukrainian, except some of them, changes in them did not happened.

Attention was concentrated on the bordering status of searched territory (between western and eastern civilizations). Proved, that traditional Ukrainian folk ornamentation during II millennium was catering to the western world, with whom the population of Left coast got tight economic and cultural relations. Spontaneous ornamentation of ceramic was one of the factors which made different Ukrainian folk culture from Russian during the millennium time of being in single country.

New look. In given work, we were first to make an effort to show how ornamentation of Left bank Ukraine was changing under influence of changes of political status of searched region.

Practical importance. Results of researches might be used to write down works on history, ethnology, archeology, history of creation and scientific books.

Key words: ornaments, pottery, political factors.

Надійшла до редакції 3.11.2015 р.

УДК 008:398](477)«16/17»

Піщанська Вікторія Миколаївна, кандидат культурології,
доцент, докторант, Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв, м. Київ

ПРИДНІПРОВСЬКИЙ ДЕКОРАТИВНИЙ РОЗПИС У МИСТЕЦТВІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА XVII-XVIII СТОЛІТЬ

Розглядаються особливості пам'яток козацького декоративно-ужиткового мистецтва, завдяки яким можна стверджувати про його автентичність і самобутність. Автор доходить висновку, що декоративно-прикладне мистецтво українського козацтва XVII-XVIII ст., створене на придніпровських теренах, являє яскравий приклад синкретичного поєднання засад української етнічної культури, локальних художніх традицій, сакральних основ козацького братства та естетичних відзнак козацького Бароко.

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, українське козацтво, духовна культура, художня творчість, козацьке Бароко.

Постановка проблеми. Одним із народних джерел козацького Бароко, у стильових особливостях якого наявні загальнокультурні, етнонаціональні та регіональні елементи, є декоративно-ужиткове мистецтво українського козацтва. Незважаючи на те, що статус декоративно-ужиткового мистецтва в духовній культурі українського козацтва був високим і охоплювало воно усі сфери козацького життя та мало величезний спектр конкретних проявів, роль народної творчості в історії культури визначалась